

A mű központi témája – szemben a vilájáró évek élményleltárával – a falusi nép hitélete: vallásossága és hiedelemvilága. A szerző ebben is messze megelőzte korát: a hasonló súlyú vallási szociográfiák megjelenése (például Kardos László Bakonyicsernyét bemutató tanulmánya és Szigeti Jenővel közösen írt nazarénus-kötete) a '60-as, '70-es évekig várat magára. Vallomásos formában írja meg mindennapi tapasztalatait s az ezekre adott válaszait: renitens, „vallástalan” vallásosságát, mely egy rokonszenves fiatal értelmiségi rendkívül meggyerő szellemi alapállása, világnézete. Mert ez volt Balázs a javából: a falut nem érezte száműzetésnek (noha pályáját nevelőtanárként kezdte a kolozsvári kollégiumban), inkább sorsa beteljesedését látta benne. A *lélek-Isten hívője* fejezet gyönyörű hitvallása megmagyarázza ezt a látszólag érthetetlen, lázas önfeláldozást: „Boldog és termékeny annak az élete, aki belekerül az isteni élet sodrába. Mindenben érzi a közös lelket s ez testvérré teszi őt mindennel. Nem idegen ő e világban: háza neki az és kenyere.” Hol élhette volna meg ezt jobban, mint falun?

Tanulságos és ötletes szerkesztői módszere, hogy a kötet fejezeteit közéleti szerepeiről (*A felügyelő úr, A tiszteltes úr, A levéltáros, A tanító, Az építőmester, A népszakértő, A vidékfejlesztő, A magánzó* stb.) nevezte el. Ezek ugyanis a Balázs Ferenc-i „mindennek jöttem”-hivatástudat hatalmas célkitűzéseit vázolják fel, s azt a fentebb már bemutatott megélt kereszténységet, mely erőt adott neki a legnehezebb élethelyzetekben is. Talán éppen ennek köszönhetően vált egyháza „háziszentjévé”. A mindig új utakon járó s úttörő szerepét büszkén vállaló magyar unitarizmus egyik meghatározó XX. századi alakjaként olyan célokat és irányokat mutatott híveinek, melyek messze túlmutatnak a szűk konfessionális korlátokon. Vallását nem gyakorolta, hanem élte: ez ad különleges nyomatékot és hitelt művei minden egyes sorának.

Az Olvasót valószínűleg meglepi Balázs emberi-írói őszintesége, mely – például Máraival vagy Füst Milánnal szemben – mentes mindenfajta póztól, szerepjátszástól. Ennek oka nem csupán magánéleti puritánsága, diogenészi értelemben vett igénytelensége. Isten szolgájaként egész élete nyitott könyv volt hívei előtt, „isteni igazságra vezérlő kalauz”, s ugyanezt a kérlelhetetlen tisztességet élte meg íróként is. Az *Előljáró beszéd* záró gondolata emberi-írói-papi testamentuma, sokat idézett krisztálytisztalíra: „Tudjátok meg mind, én itt meg nem haltam, egy falu sara engem le nem nyűgözött. Én csak elvettem magam egy picinyke helyre, odabújtam a rög alá, hadd lám, kikelek-e, lesz-e rajtam virág, termék-e gyümölcsöt.”

Balázs Ferenc méltatlanul elfeledett, szégyenletesen elhallgatott nagyjaink közé tartozik. Kár, hogy az egyházi Heltai Gáspár kiadót leszámítva csupán a Püski vállalta a hősiösen önfeláldozó, Tamási Áron óta legendává vált székely lelkivilágot, emberi tartást példázó lelkész-író életművét, mert az magyarságra, tisztességre, keresztény erkölcsre tanít.

„...legyek versedben asszonánc”

Nagy Gábor: *Baka István
költészete, Kossuth
Egyetemi Kiadó, 2001*

A Csokonai Könyvtár 23. köteteként megjelent monográfia a fiatalon elhunyt Baka István életművének csak egy metszetét, a majdnem negyedszázados alkotói pályának csupán a lírai termését vizsgálja, ám ez cseppet sincs hátrányára. Egyrészt amiatt sem, mert a más műnemű, műfajú írásokra – elbeszélésekre, prózai alkotásokra, vallomásokra, nyilatkozatokra, esszékre, tárcákra – is kiterjed a figyelme, szűkség szerint hivatkozik, épít rájuk; másrészt éppen ez a szűkítés teszi lehetővé nemcsak azt, hogy számot vessen a Baka-bibliográfia eddigi eredményeivel, közülük is kitüntetetten a monografikus igényű Fried István, valamint az igen alapos és érzékeny Szigeti Lajos Sándor tanulmányaival, hanem azt is, hogy választott szempontjaihoz már-már önkorlátozó következetességgel ragaszkodva, a maga szemléleti és szellemi gazdagságában láttassa e mind a korábbi, mind a mostani kanonizációs folyamatokból kihagyott költészetet. És amit mindettől elválaszthatatlannak tart, szemben azzal az utóbbi időkben uralkodóvá váló felfogással, amelyik a líra s általában az irodalom szerepét kizárólag a maga önelvűségében, és véletlenül sem a társadalomra, a valóságra való vonatkozásában határozza meg, jelöli ki: úgy érvel mind az irodalmi, mind a társadalmi hagyományokkal végig eleven kapcsolatot tartó Baka-költészet nagysága, rangja mellett, hogy a művészi teljesítmény bemutatásán és magasra minősítésén túl alkalmasnak tartja az elmúlt évtizedek, a magyar társadalom, a nemzeti történelem nyolcvanas és a kilencvenes évei morális és mentális viszonyainak „megértésére” is. Ehhez az indokokat, természetesen, nem a szűkebb értelemben vett poétikai jellegzetességek között keresi és leli meg, hanem a tőlük elválaszthatatlan, a hangzást, a ritmust és a rímelést, a szerkezeti tagolást is magukba foglaló világszemléleti sajátosságokban. Magától értetődően számol ugyan itt is, és másutt is a befogadásesztétikai tapasztalattal, hogy egy-egy alkotás egyszerre többféle, akár „szét-tartó” értelmezési lehetőséget kínál vagy enged meg, erkölcsi, lelki tekintetben mégis a pálya utolsó, a magyar társadalom apokaliptikus romlását vizionáló versek lezárásaként ható költeménye, az *Üzenet Új-Huligániából* szállóigészerűen hatásos befejezéséből a „jövőbe vetett hitét, reményét elvesztő költő utolsó, kétségbeesett kiáltása”-t hallja ki. E reményvesztettség, elkeseredettség, sötétben látás komor tónusai persze nem először tűnnek föl – Nagy Gábor nagy érdeme, hogy a verseskötetről verseskötetig haladás szokásos menetétől eltérve, az időbeli folyamatosságot elhagyva, a döntően alinearís tárgyalás-

mód ellenére is képes ráirányítani a figyelmet Baka István költészetének módosulásaikban is állandó jegeire.

Egyrészt a hol ironikus, hol groteszk, hol pedig démonikus színezetű apokaliptikus világszemléletben látja meg e líra mindvégig meghatározó és jellemző vonását, másrészt viszont, ezzel szorosan összekapcsolva, a fogalmazás és a költői látásmód végletes koncentrációját jelentő allegorikus jellegű, erős intenzitású egységes metaforikában. A kinyilatkoztatásirodalom alfajaként értelmezett apokaliptikáról értekezve érdemes a görög szó eredeti jelentéseit – leleplezés, feltárás; láthatóvá válás, látomás; tanítás stb. – számbavennie, hiszen közvetett módon így juthat el egyrészt e költészet fogadtatástörténetét illetően is nagyon lényeges megállapításához, miszerint az apokaliptikus jellegű irodalom „sohasem illeszkedett a szocialista rendszer üdvtörténetébe, jellegénél fogva a hatalmi renddel való nyílt szembenállást is jelentett”, másrészt a magyar irodalom kiváltképp fontos motívumaként felfogott nemzethalál-vízióhoz. Ebben a vonatkozásban talán még bővebb kifejtést kívánt volna, hogy miért véli „különösen igaz”-nak Baka költészetére Leonhard Goppelt tételét: „az apokaliptika úgy tekint a történelemre, mint ami a végkifejlet felé tart”. Ha e feltételezett utolsó szakaszt a „történelem vége”-ként jelöljük meg, akkor alighanem azt a posztmodern felfogást követjük, amelyik az én elbizonytalanítását vagy megsokszorozódását szolgáló eljárások kivételével Nagy Gábor szerint se igen gyakorolt hatást erre a lírára, erre az életműre. A végkifejlet nyomatékossá tétele azonban további kérdéseket vethet fel: transzcendens módon is kizárható-e, sőt hangsúlyosan tagadható-e, amit a szemléletmód paradox jellegére hoz fel: az „utolsó ítélet esélye”, vagy hogy az egyedüli biztos vég (jövő)tudata mennyi teret enged a költői világteremtés ama „kettős horizont”-jának, ami elsődlegesen a „múlt és jelen tragikus átélésében” nyilvánul meg. A történelem – olyan, amilyen – perspektívájaként értelmezett végkifejlettel szembe magát a perspektívtalan létezés, a labirintusba zártságot állítani, az emberiség történetét az elkerülhetetlen ismétlődések láncolatának látni – ez az elképzelés talán közelebb áll ehhez a költészethez. Mind a második pályaszakasz „ciklussá szerveződő”, maszkliából átalakított szerepverseihez, az egész életműből kiemelkedő s a kötetben főleg hiper- és autotextuális szempontból igen alaposan elemzett Yorick- és Pehotnij-versek „Vakon bolyongunk hetven éve” életérzéséhez, mind az első pályaszakasz körkörös szerkezeteihez, önmagába visszatérő, szinte magába záruló versvilágához, de a külön fejezetben tárgyalt hosszúvers-kompozíciók zenei mintákat idéző motívumismélteléseikhez, a hangnemeket és műfajukat váltogató „tétélek” „összszertartott szerkezeté”-hez is. E feltevés igazolására a költő szinte aforizmaként emlegetett sorai – „hiába vágjuk a holdfényt hagymakarikákra: nem nyomja el a rothadás szagot” – úgy idézhetőek, hogy egyszer-

smind bővítik az apokaliptika jelentéskörét is. Mégpedig az erkölcsi silányodás, sínylődés, senyvedés, a romlás, a pusztulás képzetével. Ha ezekhez a titkok vagy jóslatok értelmének felfedése társul, akkor az apokalipszis üzenete és hangja hallható. Legalábbis Derrida szerint, akivel például a *Háborús téli éjszaka* vagy a *Döbling* című hosszúversek szerzőjének szemléletét azért is érdemes rokonítani, mert az apokalipsziszhez egyikük sem kapcsolja egy rettentő katasztrófa látomását, annál inkább a kontemplációt vagy a látás útján történő inspirációt.

Akár a szemlélődő, elmélkedő, vívódó, akár pedig az ösztönző, felhívó jellegre esik a hangsúly, kikerülhetetlen annak a hagyománynak vagy – a monográfiában nem hivatkozott szerző, Jan Assmann kifejezésével – „kulturális emlékezet”-nek a számbavétele, amelyiknek nem csak az írásos részéből és ezen belül sem csupán a több évszázados magyar költészet „megszentelt szövegállomány”-ából merít, hanem enged más műzsák, művészeti ágak (főleg a zene) sugallatainak is. A gyakori jelölt vagy jelöletlen utalások, idézetek, átirások az antik mitológia alakjait és eseményeit éppúgy emlékezetbe idézik, mint ahogy a huszadik század orosz mártírköltőinek, elnémitott poétáinak sorsát és alkotásait is. Az intertextuális kapcsolatok igen nagy tájékozottságra és szerfelett szorgalmatos munkára valló feltárásával párhuzamosan a dolgozat írója meggyőzően érvel amellett, hogy Baka István verseinek poétikája és a Fried István megnevezte „benső világtere” fokozatosan bővült, gazdagodott. Bizonyosságul azt az utat rajzolja meg, ami a Petőfi, Vörösmarty, Dózsa György, Liszt Ferenc művészi mintáit vagy sorspéldáit megidéző korai szerep- (de még inkább: maszk-) versektől, továbbá az Ady Endre lírájával párbeszédet folytató költeményektől indulva a Kosztolányi Dezső, József Attila és Sziveri János halálköltészetével rokon, nyelvjátékokra, valamint többágú, bonyolult mondat szerkezetekre épülő kései hagyaték- és búcsúversekig ível. Az egyébként is világos tagolású, bár az alfejezeteket tekintve helyenként talán túl apróra széttördelt szerkezetű monográfia utolsó, záró része emeli igazán magasba ezt az ívet: a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* és a *November angyalához* kötetkompozíciójának az aranymetszés szabályaira és a tükörszerkezet sajátosságaira is kiterjedő vizsgálata épp úgy érzékeny és fogékony elemzőre vall, mint ahogy a kései versek „hármastól”-a – szerelem, alkotás és istenkeresés összefüggései – bemutatása is. A betegség és a haláltudat, illetve a haláltudat és az ars poetica közötti kapcsolatokból különböző műfajok – könyörgések, szoltárok, (az Úrfelmutatás mintájára) énfelmutatások – jellegzetességeit bontja ki. A halál biztos tudatában az Istennel perlekedő vagy az istenhiányt vádlón felpanaszló kései költemények lehetséges mintáit vagy rokonait keresve igen szépszámmú alkotóra lel, Kosztolányitól Csorba Győzőn át Sziveri Jánosig és a kulináris metaforikát továbbvivő Petri Györgyig – talán csak Dsida Jenő

vagy Utassy József halállal viaskodó versei kínálkoztak volna még összevetésre. Mint ahogy ahhoz a Németh G. Bélától származó igaz állításhoz is, miszerint a meghalás, a halál a Nyugat költőinél lett nagy témává, elfért volna tán legalább egy rövid kiegészítés. Azoknak a lét- vagy még inkább életszemléleti különbségeknek a felvillantásával, amelyek például a mennyországba, mint „más világba vágyó” lelkek megnyugvashatják a maga elmúlására is, mint a természet rendjébe illő, illeszkedő eseményre hivatkozó Arany Jánosnak, a *Sejtelem* szerzőjének a felfogásával és még tovább, az „óh jaj, meg kell halni, meg kell halni!” panaszszavát kiáltó Babits Mihályéval (*Ősz és tavasz között*) vetik össze.

Több mindenhez fűzhető volna még a monográfia jelentékeny voltához képest jelentéktelen megjegyzés. A bevezető gondolatához például, amelyik Baka István „meglehetősen magányos” voltát hangsúlyozza, hozzá lehetne tenni: eltöprengtető azokkal a nemzedék- és eszmetársakkal, Nagy Gáspárral, Pintér Lajossal, Szöllösi Zoltánnal és a „Kormos-iskola” más tagjaival való rokonsága, akik talán éppúgy formálhatták, alakíthatták verseszményét, költői szerepfelfogását, mint a „szögediek”, Géczy János vagy Lipák-Zalán Tibor, akik emlékezéseikben inkább csak az alárendelt voltukat emelték ki, a „sértődött és igazságtalan” Bakáva való csatározásait. A személyükhöz vagy a költészetükhöz való viszony talán úgy is jellemezhető, ahogy az Ady-művészetével való kapcsolata: noha bizonyosan nem szerette – legalábbis nyilvánosság előtt dicsérni, higgyünk Géczy költői beszámolójának! –, verstani hiányosságait, gögjét, társadalmi és poétikai slendriánságait, nyelvi tisztázatlanságait róta fel, a legmélyebben mégis az Ady-versek rakódtak le benne, velük beszélgetett, őket írta tovább – miként ezt Nagy Gábor könyve igen meggyőzően és körültekintően bizonyítja. Mégpedig ezeken a helyeken csakugyan a hátrányt fordítva előnybe: a választott tárgyalásmód önisméltlésekre kényszerítette, ám épp ezek lettek a meggyőzés, a hatásosabb érvelés, a több nézőpontból való szemléltetés eszközei.

Legeslegvégül: a monográfus életrajzából kihagyhatatlan, hogy: költő. Harminc éves sincs, de már két verseskönyv áll mögötte. Ami most úgy veendő számitásba, hogy a mély átéléssel, beleérzéssel közvetített Baka István-költészet tárgyalásakor nyelvi, stíláris szempontból sem enged meg magának semmi slendriánságot, igényes, tiszta, szép beszédű, a képi, metaforikus beszédet nem téveszti vagy keveri össze a fogalmi elemzés tárgyszerűségével, ésszerű magyarázataival. Kötete az eddigi kutatások összegzéseként született, nagyon igényes és lelkiismeretes munka. Az eddigi három könyv, Fried István, Szigeti Lajos Sándor és a Nap Kiadó *Baka István emlékezete* című kötete mellett a negyedik, amelyik Baka István művészetének fogadtatástörténetében alapvető jelentőségű – lesz és marad.

Márkus Béla

„A szárny reménye tart”

Takáts Gyula:
Már Drangalag viszi,
Nap Kiadó, 2001

Ha Takáts Gyula öregkori költészetét akarnánk elemezni, a kert mint élettér és mint szimbólum köré lehetne fölépíteni dolgozatunkat. Persze kérdés, van-e és milyen mértékben jelentősége annak, hogy adott verseit melyik életkorában írja a költő. Ha azt nézzük, hogy a kamaszkortól a felnőtté érés hosszú és rögzös útján át az öregség végállomásáig az olvasó egy meglehetősen jól kivethető letisztulási folyamatot kísérhet végig kedvenc poétájának munkásságában – akkor igenis van létjogosultsága a pálya életkorok szerinti tagolásának. Ha viszont úgy közeledünk tárgyunkhoz, hogy voltaképpen semmi olyat nem ír(hat) öregen a költő, mit – ha csíráiban is – meg ne fogalmazott volna már legelső verseiben – akkor nem biztos, hogy szerencsés egy ilyen eljárási mód. Márai Sándor jegyzi meg valahol az *A négy évszak* című könyvében: „Azzal kezdődik, hogy nagyot akarsz írni. Még később hatalmasat, erkölcsösöt, arányosat. Aztán eljön a sztrájk ideje s a pillanat, mikor má csak igazat akarsz írni. S észreveszed, hogy az igazság nagy is, szép is, hatalmas, erkölcsös és arányos is. Ilyen egyszerű? Ilyen rettenetes egyszerű.”

Takáts Gyula versei ilyen rettenetesen egyszerűek: „Papír, pohár kóstolni, írni / azt a fényt és azt a igazat!” (*Invitáció*) Mintha egész költészete nem volna más, mint kertjében egy óriási tölgyfa – versei pedig e tölgy egy-egy ágának megannyi rezdülése, elhajlása. Az ember végtére is folyton ugyanarról beszél: Istenről, halálról, s hogy marad-e utána valam. Az egyéni és sorsán múlik, mennyit képes végzetével folytatott dialógusán átáramoltatni a külvilágból a múltból, a történelemből. Takáts tölgyének lombjában kezdettől fogva nagyon is jól megférnek egymással az antik világ szelei a Balatonéval, Platon legzetvétele Berzsenyiével – s a Távol-Kelet levéle megszűrt fényei. Oly összhangzat ez, amely kevesünknek adatik meg – s mindez a somogyi borospincék, szőlőlugasok, balatoni alkonyok medréből tüdőződik vissza.

„A zöld világban mindig izgatott a gondolat és szép; az életben a munka és a művészet, egyszóval jó közérzet életstílusa. Mediterrán honvággyal mindig a rejtőzködő fényt keresem... Átvitt értelemben Kertet és az Arany ragyogást. – A Heszperidák tündéri kertjét?... Ahová a mítoszok hajdanában azokat aranyalmákat rejtették, amelyeket még Herkules csak úgy tudott megszerezni, hogy átvette az ég támasát Atlasztól... Ez az ég – már nem is átvitt értelemben – korunk emberiségének a vállán van... – És lesz, ha a lélek és a szellem kilép álóla? – És én ez az egünk alá, nem a Heszperidákét, de a mi kertünket, azt a Kertet képzelem, amelyik nem onnan, itt, a kezünk alól fénylik...” – írta Takáts 1975-ös k